

پیشگفتار

تاریخ فرق اسلامی تاریخی است پر از فراز و فرودها و آکنده از رمزها و رازها و پیچیدگیها، فراز و فرودهایی که خود ریشه در دگرگونیهای اوضاع فکری، سیاسی و اجتماعی جهان اسلام و طلوع و غروب اندیشه‌ها و اندیشه‌وران دارد و رمزها و رازها و پیچیدگیهایی که خود به برداشتهای متفاوت از دین و اهداف و انگیزه‌های گوناگون در برخورد با دین و پدیده‌های دینی و نیز چگونگی بیان و فهماندن اندیشه‌ها و آموزه‌ها و یا داوری دیگران درباره این اندیشه‌ها و آموزه‌ها باز می‌گردد.

این تاریخ پرتحول از زاویه‌های متفاوت مورد توجه قرار گرفته و در تلاشهایی متفاوت جلوه‌هایی از آن نمایانده شده است: گاه در آثار عمومی تاریخی به دیگرگونیهای اندیشه‌ها به عنوان یک پدیده تاریخی پرداخته شده است، گاه در کتابهای طبقات و تراجم در لابه‌لای شرح حالهای اندیشه‌وران به سیر تحول اندیشه‌ها و صاحبان آنها اشاره شده است، گاه در منابع و متون کلامی و در گزارشی که از انگاره‌ها و آموزه‌ها به دست داده شده و بویژه از رهگذر مقایسه آنها با همدیگر به بخشی از تاریخ اندیشه دینی که خود در هریک از فرقه‌ها راهی جداگانه را پیموده نظر افکنده شده است و گاه در اثری که به کیشها و فرقه‌ها اختصاص یافته گزارشهایی هرچند آمیخته به اهداف و انگیزه‌ها و داوریهای ایدئولوژیک به دست داده شده است.

افزون بر اینها، در مطالعات متأخرتر و در بررسی تاریخ علوم و بویژه علوم عقلی و نیز دانشهای دینی بخشی از تاریخ فرقه‌ها یا بخشی از آنچه به تاریخ فرقه‌ها مربوط می‌شود مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و در دوران معاصر هم مطالعات فراوان و گوناگونی در زمینه تاریخ اندیشه‌ها و تاریخ فرقه‌ها در اسلام انجام یافته و حاصل این مطالعات در آثاری خواه به زبان فارسی، خواه به عربی و خواه به دیگر زبانها فراروی نهاده شده است. کتابی که اکنون پیش رو دارید اثری است در ردیف دیگر آثار که دست کم در چند نکته

با آنها تفاوت می‌یابد:

۱- اگر نگوئیم در بیشتر مطالعات انجام یافته در باره تاریخ فرق اسلامی، دست‌کم در بخش عمده‌ای از آنها آنچه بیش از همه میداننداری می‌کند اهداف و انگیزه‌ها و گرایشها و داوریه‌های ارزشگذارانه ایدئولوژیک است، به گونه‌ای که عمدتاً نگارندگان می‌کوشند یا فرقه‌ناچیه را در گزارش تاریخی خود از دیگر فرقه‌ها متمایز سازند و یا از تاریخ و رخدادهای تاریخی و حتی انگاره‌ها و آموزه‌ها گزارشی به دست دهند که به خودی خود باطل بودن و زوال‌پذیری اندیشه‌ها و فرقه‌های مخالف را نتیجه دهد. این آفتی است که کما بیش دامنگیر کتابهای سنتی ملل و نحل و حتی مطالعات معاصر شده و خود از ارزش گزارشها و بویژه تحلیلها کاسته است.

در اثری که فرا روی دارید نگارنده دست‌کم در پی آن است که ره‌های از این‌گونه ملاحظات کار خود را پیش ببرد و آن دسته از داوریه‌ها و ارزشگذاریه‌ها را به ردیه‌ها و دفاعیه‌ها واگذارد.

۲- نگارنده نه در پی آن است و نه دعوی آن دارد که بخواهد در باب تاریخ فرقه‌ها نظریه‌ها و فرضیه‌هایی نو را بر کرسی نشاند یا نظریه‌ها و فرضیه‌هایی را ابطال کند، بلکه بیشتر اهتمام او متوجه آن است که گزارش و تحلیلی بیطرفانه از باور عمومی‌ای که اکنون درباره هر یک از فرقه‌ها و اندیشه‌ها و اندیشوران وجود دارد به دست دهد، به گونه‌ای که خوانندگان بتوانند از رهگذر مطالعه این اثر به برداشتی کلی در این عرصه دست یابند.

۳- اثر حاضر در چهار بخش و شانزده فصل سامان یافته و افزون بر آن مشتمل بر کتابنامه‌ای است که آثار مورد استناد نگارنده را در برمی‌گیرد. در هر فصل و در بررسی هریک از فرقه‌ها افزون بر مقدماتی چند، عمدتاً درباره نامگذاری فرقه مورد بررسی، به سیر تحول آن فرقه پرداخته شده و سپس، از آن روی که بررسی فراز و فرود یک فرقه بدون آگاهی اجمالی از اندیشه‌های آن تقریباً ناممکن یا همراه با کاستی است، گزارشی کلی از اندیشه‌های آن فرقه نیز فراروی نهاده و سرانجام به تاریخ اندیشه‌وران و مشاهیر آن فرقه و انشعابهای درونی آن هم نگرسته شده است.

۴- از آن روی که بناست کتاب حاضر عمدتاً مورد استفاده دانشجویان قرار گیرد و از آن روی که یکی از کاستیهایی که معمولاً دانشجویان با آن رویاروی می‌شوند منابع برای تحقیق و مطالعه بیشتر است، نگارنده در پایان بسیاری از مباحث از شماری از منابعی که در

آن مبحث اجمالاً از آنها استفاده شده و برای مطالعه بیشتر سودمند خواهد بود یاد کرده است، بدان امید که این یادآوری خودگامی نخستین در راه توجه هر چه بیشتر به تحقیق و پژوهش در کنار فراگیری و آموزش باشد.

۵- گستردگی تاریخ فرقه‌های اسلامی و فزونی تحولات اندیشه‌ها نگارنده را به مراجعه به منابع فراوانی ناگزیر ساخته که فهرست آن در کتابخانه فراروی نهاده شده است. البته این گستردگی به طور منطقی احتمال خطا را نیز افزایش می‌دهد و از همین رو، نگارنده بی آنکه مدعی بر کناری حاصل تلاش خود از خطاهای ناخواسته باشد پیشاپیش از این بابت پوزش می‌طلبد و بر انتقادهای و راهنماییها آغوش می‌گشاید.

۶- سرانجام آنکه هر اثری با آثار دیگر دست کم همان تفاوتی را داراست که میان هر انسان با انسانهای دیگر و هر نگاه با نگاههای دیگر ممکن است وجود داشته باشد. این خود مشخصه‌ای است که در برآیند کلی هر اثر و از رهگذر مقایسه آن با دیگر آثار در همان زمینه رخ خواهد نمود.

پیش از آن که این یادداشت را به پایان برسم بایسته می‌دانم از همه کسانی که به هر ترتیب به انجام یافتن این اثر کمک کردند سپاسگزاری کنم و بویژه سپاس خود را از همکاران محترم سازمان سمت که صبورانه با نشر این اثر همراهی کردند، از جناب آقای سید طه مرقاتی که هماهنگیهای لازم با سازمان یاد شده را به انجام رساندند، از سرکار خانم دکتر ملیحه صابری نجف‌آبادی عضو هیأت علمی سمت که با مذاقه‌های خود به صیقل یافتن کتاب کمک کردند، از آقای رجبعلی یحیایی که زحمت و برایش و نمونه‌خوانی اولیه اثر را برعهده گرفتند، از سرکار خانم مریم موسوی خامنه که ویرایش نهایی اثر را انجام دادند، از همکاران محترم کتابدار در کتابخانه بنیاد پژوهشهای اسلامی و دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی و همچنین آقایان محسن ناجی نصرآبادی، حمیدرضا عبداللهی و حسنعلی صالحی نیا که در دسترسی مؤلف به منابع یا کسب آگاهیهای در این باره او را یاری دادند، و از آقای محمود رسولی که با حوصله این اثر را حروفچینی و صفحه‌آرایی کردند و سرانجام از همه دستهای پرتلاشی که در بخشهای مختلف فنی، تولید و توزیع رنجی در این باره متحمل شده‌اند اعلام بدارم. توفیق همگان را از خداوند خواهانم.